

Forum: Tove Samzelius

Om viljan att veta (eller inte)

– en essä om fattigdom, moderskap och motstånd

Tove Samzelius är lektor vid Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet.

Kontakt: tove.samzelius@mau.se

Det etiska ansvaret

Under flera års tid besökte jag regelbundet de platser som de mest utsatta människorna i det svenska samhället förpassas till när de inte lyckas ta sig in på en alltmer svåråtkomlig, segmenterad och segregerad bostadsmarknad. Det var campingplatser, härbärgen, vandrarhem, hotell, möjliga villor med en familj i varje rum, inneboende i slitna lägenheter i miljonprogramsområden som hyrs ut svart till ockerhyror. I industriområden, gamla serviceboenden, ombyggda kontorslokaler och baracker lever människor under förhållanden som de flesta etablerade svenskar inte ens kan föreställa sig. Människor med svår missbruksproblematik, psykiska sjukdomar, föräldrar, ofta ensamstående mammor, och barn delar ibland samma korridorer, kök och badrum. Sophia, en mamma till två barn, berättade för mig hur det kändes att leva under dessa förhållanden:

Det är som att fly en eld hela tiden. Vi är här nu men sen måste vi packa våra väskor och flytta till en ny plats. Igen och igen. Barnen känner sig inte trygga. Allt vi har är våra kläder. Efter några månader måste vi packa våra kläder igen och flytta. Min dotter frågar mig om och om igen: "När ska vi få en lägenhet som alla andra. Hur länge ska det vara så här?"¹

Jag skrev om hur denna verklighet drabbar barnfamiljer för första gången i en rapport publicerad av Rädda Barnen år 2017 (Samzelius, 2017). Den gav upphov till politiska debatter och rubriker i tidningar. Jag blev inbjuden att prata i TV. Vår nuvarande stadsminister, Ulf Kristersson, sa: "I ett välfärdsland som Sverige ska ingen behöva bli hemlös, speciellt inte barn (Edblom & Mohlin, 2018). Sen blev det tyst. Men bakom rubriker som: "Narkotika, vapen och sexhandel – här har hotellen tagits över av kriminella" (Pan m. fl., 2023) finns samma platser kvar. Förutom de kriminella, som utnyttjar att hotellen ofta är obemannade, bor fortfarande de människor som inte släpps in i samhällsgemenskapen här, tillfälligt. Privata entreprenörer utan skrupler har fått fritt spel att tjäna pengar på samhällets bakgård. Något som de som tvingas leva där känner till alltför väl. Nyligen blev jag kontaktad av en av de boende på ett av dessa hotell som hade hört talas om min forskning. Hon undrade varför det inte görs någon tillsyn av myndigheter. Det är ju trots allt ofta kommunerna som betalar. "Bryr de sig inte?" undrade hon.

Hemlöshet är både en orsak till, och en av de mer extrema följderna av, fattigdom. Att skriva om, och studera fattigdom, menar den brittiske professorn Ruth Lister (2020), innebär också ett etiskt ansvar i relation till de människor som är personligt berörda. Därför, påpekar hon, är det också viktigt att bekräfta att det även finns en

---

1 Citaten i texten är tidigare publicerade på engelska i författarens avhandling (Samzelius, 2020).

expertis som är erfarenhetsbaserad utöver de traditionella former av expertis som förknippas med vetenskaplig forskning om fattigdom. Ruth Lister har, liksom jag själv, en bakgrund inom det brittiska civilsamhället. I hennes inflytelserika bok om fattigdom (Lister, 2004, 2020) framhäver hon hur viktig hennes historia som medarbetare i organisationen *Child Poverty Action Group* var för hennes konceptualisering av fattigdom – den fördjupade förståelsen för vad fattigdom gör med, och mot, människor och samhällen. Hon nämner också *The UK Coalition Against Poverty* och dess initiativ *The Commission on Poverty, Participation and Power* som var ett ambitiöst deltagande kunskapsprojekt som handlade om att belysa och fördjupa förståelsen för hur fattigdom, social orättvisa och ojämlika maktförhållanden upplevs av dem som är drabbade (del Tufo & Gaster, 2002).

När *New Labour*, under Tony Blairs ledning, i slutet av 1990-talet föreslog reformer av det stöd som ensamstående föräldrar och deras barn fick av den brittiska staten engagerade sig Lister aktivt i den motståndskampanj som drevs av organisationer som representerade de berörda (Dobrowolsky, 2010). Som forskare, skriver hon, har vi ett politiskt och moraliskt ansvar att påvisa när sättet som vårt samhälle är organiserat ger upphov till lidande och nöd (Lister, 2020). Några av de personer med levda erfarenheter som Ruth Lister mötte när hon deltog i kommissionens arbete och i kampanjen mot nedskärningarna var medlemmar i *Single Parent Action Network* (SPAN). Det är en brittisk gräsrotsorganisation startad i Bristol 1990 av medlemmar i Bristol One Parent Project (BOPP) med syfte att bedriva politisk påverkan, skapa nätverk och organisera självhjälp på sina egna villkor, inom och över lokala och nationella gränser (Barke m.fl., 2024).

Jag kom själv i kontakt med SPAN i början av 2000-talet när jag levde som ensamstående mamma i det område där organisationen en gång startade och fortfarande hade sitt säte. Mellan 2006 och 2015 var jag anställd av SPAN. Först arbetade jag med föräldrastöd, en stömlinje och deltagande forskning. Sedan var jag under många år ansvarig för ett utbildnings- och socialt center som också erbjöd barnomsorg. Centret låg i ett av Storbritanniens fattigaste områden, präglad av droger och kriminalitet, men också glädje, kärlek och omsorg. Människans komplexitet var synlig överallt, det fula, det vackra, det svårförstådda. Det var, och är, fortfarande en del av mig. Det är den plats där jag har bott längst i hela mitt liv, där mina barn är födda, där min man är uppväxt och där många av mina nära vänner finns kvar.

När jag påbörjade arbetet med min avhandling, *A vicious circle of silent exclusion: family homelessness and poverty in Sweden from a single-mother perspective*, blev mina erfarenheter från Storbritannien en källa till kritiska frågeställningar och en jämförande blick på marginaliserande och exkluderande processer i Sverige (Samzelius, 2020). Jag såg likheter och skillnader som jag ville förstå. I avhandlingen lyfter jag också fram hur kombinationen av levda erfarenheter, praktikbaserad kunskap, tidi-

gare empirisk forskning och teori kan skapa förutsättningar för alternativa insikter och infallsvinklar (Krumer-Nevo, 2005). I denna essä vill jag vidareutveckla mitt resonemang i relation till forskning om fattigdom och den bredare förståelsen för vad fattigdom *är och* vad den *gör* med människor i det svenska samhället i dag. Jag kommer att röra mig mellan Storbritannien och Sverige, mellan socialpolitiska förändringar och levda erfarenheter, mellan teori och praktik.

Från siffror till människor

2015, samma år som jag flyttade till Sverige, publicerade Ann-Marie Ljungberg (2015) boken *I fallinjen: en essä om prekär feminisim*. Den handlade om att vara en ensamstående mamma i ett samhälle där feministiska frågor formuleras utifrån ett medelklassperspektiv och ett tvåsamhetsideal. Eller som Judith Kiros (2015) uttryckte det: ”hon skriver in de ensamma mammorna i centrum och envisas med att stanna där, i det prekära, det fattiga, det ensamma. Det kanske är dags för politikererna – och den breda rörelsen – att göra det samma”. Jag hittade Ljungbergs bok av en slump när jag tittade efter feministiska perspektiv på den svenska välfärdsstaten i bokhyllorna på stadsbiblioteket i Stockholm. Hon skrev om sina erfarenheter från gruppen *Enastående föräldrar*, om att hjälpa varandra, om att leva under prekära förhållanden som gör det svårt att planera för framtiden. Att lösa vardagens praktiska livsomständigheter blir viktigare än att tänka på sin framtida pension. Jag kände igen mig i Ljungbergs text, där de ensamstående mammorna varken var offer eller ”fallna kvinnor”, de var människor som gjorde sitt bästa utifrån den situation de befann sig i. De var också kvinnor vars livsvillkor var osynliggjorda i den samtida svenska jämställdhetspolitiken (Samzelius, 2022).

Det är framför allt i statistiska redogörelser om fattigdom och ojämlikhet som de ensamstående mammorna, i synnerhet de som har utrikes bakgrund, synliggörs. I Försäkringskassans (2023) årliga rapporter om barnhushållens ekonomi kan vi till exempel se att andelen utrikesfödda ensamstående kvinnor med barn med en relativ låg ekonomisk standard har ökat från cirka 20 procent till 60 procent sedan slutet av 1990-talet. I samma grupp har 25 procent en låg inkomststandard, vilket betyder att de har så låga inkomster att de skulle kunna vara berättigade till försörjningsstöd om de söker. Statistiken visar också att den ekonomiska utsattheten är högre bland de som inte förvärsarbetar och att behovsprövade bidrag är viktiga för att många ensamförsörjande hushåll med barn ska klara sig. Tapio Salonen (2019, s. 5) konstaterar att ”den ekonomiska familjepolitiken i allt lägre utsträckning utjämnar de växande inkomstskillnaderna bland barnfamiljer och uppvisar en allt svagare fattigdomsbekämpande förmåga”. Kunskapen som förmedlas genom statistiska analyser är viktig eftersom den synliggör trender, förändringar över tid och vilka grupper i samhället

som är mest sårbara. Men som Lister (2015) påpekat, om vi ska förstå *erfarenheten* av fattigdom måste vi också röra oss bortom statistiken.

Lister (2020) talar om ett "fattigdomshjul" där navet är den materiella kärnan, eller "det oacceptabla umbärandet", och fälgen representerar de relationella eller symboliska aspekterna av fattigdom. Hon menar att materiella behov även är socialt och kulturellt definierade. Hur ett samhälle ser på vad som räknas som ett "oacceptabelt umbärande" och hur det ska åtgärdas styrs både av normer och vad som ses som normala behov i ett samhälle vid en viss tidpunkt. Det är alltså föränderligt över tid, förhandlas och tolkas av det omgivande samhället inom den relationella eller symboliska sfären. Hur fattigdom förstås av de som besitter makt i ett samhälle samt hur de ser på de människor som är drabbade har en betydelse för vilken typ av åtgärder som förespråkas. Det påverkar också hur de människor som lever i fattigdom upplever kontakter och möten med andra. Lister (2013, s. 12) skriver att fattigdom inte bara handlar om det ekonomiska utan också om

... skamliggörande sociala relationer, nedbrytande för mänsklig värdighet och utveckling, som upplevs i samspelet med samhället i stort och i det sätt på vilket människor i fattigdom talas om och behandlas av politiker, tjänstemän, yrkesverksamma, media och ibland akademiker.

För att tydligare se de mönster som visar sambandet mellan teoretiska, epistemologiska och etiska antaganden å ena sidan, och praktiskt socialt arbete med människor som lever i fattigdom å andra sidan har Michal Krumer-Nevo (2020) föreslagit att vi behöver "tänka paradigmiskt". Hon menar att det är viktigt att beakta de grundläggande idéer och principer som kopplar samman vår förståelse för verkligheten (ontologi), vad som värderas som kunskap och hur denna uppnås (epistemologi) samt etik (axiologi). En sådan ansats tvingar oss att reflektera över mer fundamentala frågeställningar och sedan koppla dessa till den praktik som förespråkas. Hur kan vi förstå fattigdom? Vad kännetecknar människor som lever i fattigdom? Vilken sorts kunskap har vi behov av när vi arbetar med människor som lever i fattigdom? Vilken är den etiska motiveringen för vårt praktiska arbete? Hur kan vi bäst skapa förutsättningar för en förändring?

Den villkorade välfärden

I samband med *New Labours* partikongress 1997 skrev 54 brittiska professorer i socialpolitik ett öppet brev som publicerades i *the Financial Times*. De uttryckte sin oro för att Labours nya strategi för att "tackla social utestängning" skapade en falsk dikotomi mellan en betoning på "avlönat arbete och utbildning" å ena sidan och "en

direkt förbättring av levnadsstandarden för dem som lever i fattigdom” å den andra (Lister, 1998). Att arbete är viktigt var det ingen som motsatte sig, däremot menade man att det också var viktigt att angripa den ojämlika inkomstfördelningen och de otillräckliga bidragsnivåerna, arvet efter Margaret Thatchers nedmontering av den brittiska välfärdsstaten. Annars, varnade forskarna, var risken stor att politikernas ambitioner att ”bryta utanförskapet” skulle misslyckas. De var också kritiska till det politiska anammandet av en USA-inspirerad retorik om att gå från ”bidragsberoende” till arbete och om den aktive medborgaren som tog ett eget ansvar. Idén om att bidrag och arbete är varandras motpoler och att det handlar om ett nollsummespel (Clarke, 2005).

Under samma tidsperiod uttryckte också svenska forskare oro för hur genomgripande förändringar av det svenska välfärdssystemet skulle komma att påverka olika grupper i samhället (Sunesson m.fl., 1998). Bland annat lyftes farhågan att utvecklingen mot en residual välfärdsmodell hotade ”den klassiska alliansen mellan kvinnor och välfärdsstaten” (s.19). Ny former av selektivitet var märkbara i alla skikt av välfärdsstaten och forskarna menade att förskjutningen från ett fokus på allmän social trygghet och försäkringsbaserad välfärd till lokal behovsprövning riskerade att leda till en ”återstigmatisering av arbetslöshet”. Även i Sverige var tanken att vi skulle få bukt med passivitet och bidragsberoende genom aktivering och ett fokus på autonomi. Det introducerades av Socialdemokraterna och eskalerades av Alliansen under 2000-talet. De arbets sökande skulle få ”hjälp att hjälpa sig själva”, att ”bryta utanförskapet” och att frigöra sina egna resurser. Detta blev början till en gradvis förskjutning från en grundläggande rätt till skäligen levnadsnivå till plikten att ”göra rätt för sig” (Dahlstedt, 2008). Att aktiveringskraven saknade stöd i forskning tog politikerna ingen notis om (Bergmark, 1996).

I början av 2000-talet var jag doktorand i sociologi vid universitetet i Bristol och undervisade bland annat i familjesociologi. Det var då som jag först blev bekant med de teoretiker som förknippats med de amerikanska välfärdsreformerna som genomfördes av Bill Clinton 1996 och som sedermera kom att inspirera brittiska och även svenska politiker. Under 1990-talet bjöds Charles Murray (1984) till Storbritannien vid flertalet tillfällen för att dela sina tankar om den ”nya underklassen” – de farliga och alierade fattiga som hotade den moraliska ordningen. Ogifta ensamstående mödrar och frånvarande, ofta svarta, fäder blev symboliska slagträn i den politiska debatten (Wacquant, 2004). Även den amerikanske statsvetaren Lawrence Mead (1997, s. 2) bjöds in för att förklara att den sociala frågan inte längre handlade om ekonomisk jämlikhet utan om ”bidragsberoende hos de fattiga”. Han menade att lösningen var motprestationer och bestraffningar av dem som inte levde upp till de villkor som ställdes av staten. För ”de” var inte som ”oss”, utan krav skulle de inte anstränga sig.

Samtidigt som jag läste uppsatser om hur ogifta, ensamstående mödrar bidrog till samhällets förfall kämpade jag med att få den egna tillvaron att gå ihop. Jag var ensamstående, levde på en låg inkomst och bodde i ett område där våldsamma gänguppställningar just tagit fart på nytt. På nätterna låg jag vaken och lyssnade på polishelikoptrar som surrade över husen. Min lägenhet var full med mögel som gjorde min dotter sjuk. Luftrörskatarrer och eksem som blev infekterat. Även om jag försökte upprätthålla en fasad utåt blev jag djupt påverkad av det förakt mot ensamstående mammor och deras barn som genomsyrade de texter jag läste. Jag kände mig ofta bitter, arg och frustrerad under den här tiden. Tillsammans med stressen, tidsbristen, tröttheten och känslan av misslyckande blev det för mycket. Jag hoppade av. Jag hankade mig fram på olika timanställningar och deltidsjobb, som lärare på kvällskurser i sociologi för vuxna och som administratör. En dag på min dotters förskola fick jag syn på en broschyr från SPAN om en *career coaching*-kurs. Jag anmälde mig och fick samtidigt veta att de sökte en medarbetare för en deltidstjänst för att arbeta med ett föräldrastödsprogram. Jag sökte, fick jobbet och blev kvar i organisationen i ett decennium.

Under dessa år stod ensamstående föräldrar i centrum för de omfattande välfärdsreformer som initierades av *New Labour* och intensifierades av koalitionsregeringen efter maktövertaget 2010. Å ena sidan kunde vi i realtid följa hur de familjer som kom till våra verksamheter påverkades direkt i sitt vardagsliv av olika faser i implementeringen av reformerna. Något som vi dokumenterade i rapporter och genom forskningssamarbeten (Giullari, 2007; Haux m.fl., 2012; Dewar, 2013; Cohen m.fl., 2017). Å andra sidan upplevde vi som arbetade med att organisera utbildning, barnomsorg och andra former av stöd hur villkor för samarbeten, styrning, uppföljning och finansiering förändrades. Ett sådant exempel är introduktionen av *The Work Programme* som speglade Meads visioner om motprestationer och bestraffningar för att skapa incitament. Inte helt olikt de system som vi i dag har i Sverige.

En annan förändring var introduktionen av så kallade *parenting orders*, domstolsbeslut som med tvång skulle få föräldrar att ta ansvar för sina barn, till exempel genom obligatoriskt deltagande i föräldrautbildningar. För gräsrotsorganisationer som under många år arbetat nära människor som levde i fattigdom och som hade deras förtroende blev det allt svårare att ge det stöd som vi såg att människor behövde (House of Commons Work and Pensions Committee, 2012). Pengarna gick i stället till stora privata företag som lovade regeringen att de snabbt skulle få människor in i arbete eller att bli "ansvarsfulla föräldrar" och som accepterade prestationsbaserade kontrakt. Problemet var att många ensamstående föräldrar, i synnerhet de som hade en utländsk eller arbetarklassbakgrund, inte ansågs vara "anställningsbara" eller alltför långt ifrån arbetsmarknaden. Deras föräldraskap passade inte heller in i normen för "den goda föräldern" dikterat ur ett västerländskt medelklassperspektiv och kärnfa-

miljsideal. De "parkerades" och fick ingen hjälp. Motsatsen till det som inom forskning kallats för *creaming*, det vill säga utsorteringen av de som ger mest pengar för företagen (Nord & Bengtsson, 2022). Lönsamhet gick före människovärde.

När ensamstående föräldrar, de flesta kvinnor, misslyckades med att leva upp till de krav som ställdes av arbetsförmedlingen och marknadens aktörer kunde de få delar av sin inkomst indragen (Dewar, 2013). Vi mötte dessa kvinnor dagligen när de vände sig till oss för hjälp. Det var kvinnor som hade blivit bestraffade för att de kommit för sent eller missat ett möte när de var med ett sjukt barn på sjukhuset. Kvinnor som tagit med minderåriga barn till privata aktörer men blivit nekade inträde på grund av att så kallade "riskklienter" även fanns där, eller som inte lyckats fylla i online-formulär korrekt. Kvinnor som var drabbade av ångest och depressioner. Det var under denna tid som matbankerna ökade. Vi började ha bröd och te i byrålådan för att avhjälpa den värsta hungern inför möten. Mycket av vår tid handlade om juridisk rådgivning, överklagande, att skriva under kuponger som gav rätt till mathjälp och brev till arbetsförmedlingen om aktivt deltagande i vår kursverksamhet. Köerna till kurserna i engelska ringlade långa. De som inte fick en plats blev upprörda. Situationen började kännas ohållbar även för oss.

Redan i början av 2010-talet kunde forskare konstatera att sårbara grupper, bland annat ensamstående föräldrar, personer som levde i hemlöshet, led av psykisk ohälsa eller som hade språkhinder, påverkades oproportionerligt av sanktioner inom välfärdssystemen (Watts m.fl., 2014). Under de senaste decennierna har mer evidens tillkommit som visar att den villkorade välfärden, i kombination med förändringar på arbets- och bostadsmarknader, har lett till minskad stabilitet, en ökad hemlöshet, att fler människor pendlar mellan tillfälliga arbeten och en ökning av människor som är ekonomiskt inaktiva. Kartläggande studier visar även på öknings i materiellt umbärande och hälsoproblem bland människor som fått sanktioner samt att det kan leda till problematiska familjrelationer och sämre välbefinnande för barn (Pattaro m.fl., 2022).

Det osynliggjorda

Människor som lever i fattigdom använder sällan, eller aldrig, själva ordet *fattig*. Däremot pratar man ofta om sina livsvillkor, om vardagen, de problem som man stöter på, det som gör livet lite lättare. Det praktiska. Man pratar både om källor till glädje och sorg. Om oro, ilska och vanmakt. Om att känna sig sårbar, utsatt och orättvist behandlad. Om känslor av stolthet när något gått bra, speciellt för ens barn. Känslor som man sällan får möjlighet att uttrycka i möten med myndigheter. Många har också delat traumatiska livsberättelser med mig, erfarenheter av krig, flykt och om att vara utsatt för olika former av våld – fysiskt, psykiskt och sexuellt – som barn,

i en relation eller av främlingar. Det är berättelser om sårbarhet, men också om resiliens och överlevnad. Skammen när man inte längre klarar sig och måste vända sig till socialtjänsten. Om drömmen om att slippa kontakter med myndigheter och stå på egna ben (Samzelius, 2020).

Darya, en ung mamma från Afghanistan som levt som papperslös och sedan, efter att hon fått uppehållstillstånd, blev hemlös berättade för mig med glädje att hon nu klarade sig själv. Hon hade fått en lägenhet med korttidskontrakt och arbetade inom hemtjänsten. Samtidigt var det jobbigt att behöva lämna barnen, 9 och 11 år gamla, ensamma på kvällen:

Ja, dom måste gå och lägga sig själva ... dom ringer och säger mamma nu går jag och lägger mig. Godnatt mamma. Jag fixar mat på bordet och dom skriver lapp "mamma jag älskar dig". Dom brukar sova kl. 10. Det är iskallt ute men värmen från texten som jag får gör mig lycklig. Jag kan fortsätta ...

Darya blev bortgift när hon var 13 och fick sitt första barn som 14-åring. Hon flydde ett våldsamt äktenskap och ett krigsdrabbat land för att hennes barn skulle få en bättre framtid. Resan till den plats hon befann sig på när vi möttes hade varit snårig och svår men hon menade att hon hade inget annat val än att fortsätta att gå framåt. Även om hon nu stod på egna ben, var hennes ekonomiska situation fortsatt svår. När jag frågade om det fanns något mer hon ville säga innan jag stängde av bandspelaren efter en nästan tre timmar lång intervju sa hon:

Bara den att det är bra att man hjälper barn men en ensamstående mamma är typ rötter till många barn ... om dom hjälper till en mamma dom kan rädda mera barnen. Det är väldigt mycket svårigheter med bostad och ekonomi. Sen det är viktigt med ett nätverk. Man behöver andra som är nära, det är viktigt att inte bara vara själv eller bara med människor man inte är så nära. Det är viktigt för barnen.

Att fattigdom, i synnerhet att behöva be om hjälp, ofta förknippas med känslor av skam i rika länder som Sverige och Storbritannien är väldokumenterat inom forskningen (Starrin, 2018), men som Orly Benjamin (2020) skriver, så har andra emotioner som kan knytas till skam fått mindre uppmärksamhet. Hon pekar också på vikten av att synliggöra flera aspekter av den emotionella kamp som mödrar som lever i fattigdom genomgår. Att känna sig orättvist behandlad kan också ge upphov till känslor av ilska, bitterhet och förtvivlan. Att bli "avfärdad" eller känna att man ses som "ovärdig" att vara en del av samhällsgemenskapen eftersom ens hinder och problem inte erkänns och blir tagna på allvar kan få förödande konsekvenser för människor (Samzelius, 2020). Liz Frost och Paul Hogget (2008) har lyft fram att när den makt

som utövas ”över andra” förefaller legitim eller naturlig, blir känslor av skam och förödmjukelse avskilda från de sociala relationer som skapar dem. Därav riskerar också det lidande som beskrivs av människor som lever i fattigdom att bli individualiserat, internaliserat och osynliggjort.

Den yttersta konsekvensen av de samhällsreformer som genomförts både i Storbritannien och i Sverige har enligt Sharon Wright (2016) varit en gradvis förflyttning mot alltmer övervakning, bestraffning och berövande av rättigheter. I linje med Loïc Wacquant (2009) menar Wright att vi har sett framväxten av en nyliberal stat som är överseende gentemot företag och makthavare samtidigt som den är auktoritär och tvingande mot dem som lever i fattigdom. De platser som jag beskrev inledningsvis i denna essä ger en bild av hur det kan komma till uttryck. ”Hotellifieringen” av hemlöshet och fattigdom har spridit sig över hela västvärlden under de senaste decennierna (Nowicki m.fl., 2019). Det är kanske också ett av de mer osynliggjorda resultaten av det allt starkare fokuset på ”individens eget ansvar”. Trots att det fått konsekvenser både för det sociala arbetets praktik och de som befinner sig i välfärdsstatens marginaler.

Gloria, en mamma till två små barn, som jag följde under nästan två års tid, är nog den som sammanfattat allra tydligast hur det känns att leva under dessa villkor:

Du känner dig avhumaniserad. Det är som att du inte har något värde. Det är som att bli misshandlad moraliskt, du vet. Ibland är det som att du är här, men du har inte samma rättigheter som alla andra. Man känner sig helt avhumaniserad. När de säger att Sverige är ett land för kvinnor och för barn. Att de respekterar barn och tar hand om dem. För mig är det inte sant [...] allt detta bara för att jag inte kunde hitta någonstans att bo.

När jag först träffade Gloria var hon gravid och hade en ettårig son. Hon hade blivit hemlös efter en separation och hade ingenstans att ta vägen. Under nästan två års tid flyttade hon runt mellan olika tillfälliga boenden i Stockholmsområdet. En natt här, en natt där. En vecka på ett ställe, fyra veckor på ett annat. Ett andrahandskontrakt i två månader och sedan hotell igen. Hennes andra barn föddes när hon bodde på ett av de hotell som ”tagits över av kriminella”.

Under tiden som Gloria och hennes barn var hemlösa hade hon föräldrapenning och fick även ekonomiskt bistånd från socialtjänsten eftersom pengarna inte räckte för att betala de 650 till 1 000 kr per natt som hotellen tog betalt för olika rum. Planeringen för Gloria, precis som de flesta andra som har ekonomiskt bistånd men är arbetsföra, var att hon så snart som möjligt skulle kunna bli självförsörjande och självständig. I den stadsdel i Stockholm som hon tillhörde användes samma aktiveringslogik för bostadslösa som för arbetslösa. Även de som liksom Gloria hade nyfödda

barn och var ensamstående. De skulle söka 20 lägenheter per vecka i hela Sverige och redovisa för sin handläggare för att få en förlängning av bistånd för akutboende. Ofta skulle de fylla i listor för hand med detaljer kring bostadssökandet och ibland skicka screenshots på lägenheter de sökt på Blocket eller Facebook. Om de inte följde planeringen eller uppfyllde de krav som ställdes kunde biståndet avslås med bara ett par dagars varsel. Om mamman då inte på egen hand kunde skaffa tak över huvudet blev hon informerad att barnen kunde placeras akut i ett jourhem. Flera av de kvinnor jag följde fick biståndet till akutboende avslutat med kort varsel vilket kunde ge upphov till hot och trakasserier från dubiösa hotellägare om de inte lämnade.

Yasmin, en mamma till tre barn, berättade hur hennes handläggare hos socialtjänsten hade ringt och gett henne telefonnummer till två män med företag som förmedlade lägenheter och rum i delade villor. Yasmin hade tagit kontakt men de hade inget för henne vilket hon var glad för. Hon hade nämligen hört från andra som bött genom dessa företag att det var hemskt. I en villa bodde sex hushåll tillsammans – en familj med två föräldrar och två barn, en mamma med ett barn, en mamma med tre barn och tre ensamstående män. Ett rum kostade 5 800 kr. När jag sökte upp numren som Yasmin gav mig såg jag att personerna som nu förmedlade boenden till socialtjänstens klienter tidigare hade förmedlat bostäder till Migrationsverket. Mannen som låg bakom upplägget med villor skulle ett par år senare komma att uppmärksammas som huvudman för ett annat företag som hyrde ut lägenheter i tredje hand till ockerhyror (Pettersson, 2023a). En av platserna där han var verksam var i ett före detta serviceboende som nyligen sålts av Stockholms stad till ett privat företag (Pettersson, 2023b). På båda platserna levde människor med missbruksproblem, kriminellt aktiva och trångbodda barnfamiljer sida vid sida. Polisens razzior leder till uppmärksamhet men ingen frågar hur barnen och deras föräldrar mår eller hur de påverkas.

Att utmana det förgivettagna

Den praktik som ställer krav och bestraffar bostadslösa fattiga mammor, ibland med språkhinder och historier av våldsutsatthet, grundar sig i de idéer som Lawrence Mead (1997, s. 2) och andra neokonservativa tänkare har kallat för ”nypaternalism”. Enligt Mead själv handlar det om ”socialpolitik som riktar sig till fattiga och som syftar till att minska fattigdom och andra sociala problem genom direktiv och övervakning”. När mottagare av offentligt stöd inte uppfyller vissa beteendekrav, liksom i fallen där bostadslösa mammor inte anses ha uppfyllt kraven att ”aktivt lösa den egna boendesituationen”, medför det påföljder och begränsar förmåner. Mead (ibid.) menar att “[d]essa åtgärder förutsätter att människor som berörs behöver hjälp, men de behöver också vägledning för att kunna leva ett konstruktivt liv”. En vägledning som kan ske genom hot och bestraffningar.

Enligt detta paradigm, för att återkoppla till Krumer-Nevos uppmaning att tänka paradigmatiskt, ses fattigdomen som ett individuellt misslyckande som statens representanter blir en del av att korrigera. Det handlar alltså inte nödvändigtvis om att avveckla välfärdsstaten, utan snarare om att omorganisera och omprioritera i syfte att aktivera och motivera individer till självständighet och oberoende. Denna utgångspunkt leder i sin tur till en snäv syn på kunskap som framförallt handlar om att utveckla metoder för att arbeta med enskilda individer utan att nödvändigtvis beakta en bredare ekonomisk, social och politisk kontext. På så vis kan den bostadslösa mammans situation särskiljas från de strukturer som påverkar hennes möjligheter på bostadsmarknaden från de krav som ställs för att hon ska visa sig "värdig" att få offentligt stöd. Hennes handlingsförmåga kan också bedömas helt separat från de strukturer som möjliggör att företagare kan tjäna pengar på att förse socialtjänstens klienter med slumboenden.

Den jämställdhetspolitik som infördes på 1970-talet förutsätter att alla medborgare får sina grundläggande behov tillgodosedda genom det generella välfärdssystemet. Den prekär feminism som Ann-Marie Ljungberg skrivit om utmanar idén om att detta fortfarande är fallet i ett Sverige där feministiska frågor ofta formuleras utifrån ett medelklassperspektiv och ett tvåsamhetsideal. Invandrade kvinnors jämställdhet diskuteras i sin tur framför allt utifrån deltagande på arbetsmarknaden eller i en hederskontext (Ailina, 2020). Hur den maktutövning som är en del av den nypaternalistiska ordningen slår mot olika grupper i samhället uppmärksammas sällan. Och kanske minst lika viktigt, hur det upplevs av de som förväntas foga sig efter de krav som ställs, oavsett vilka konsekvenser det får för dem. I stället skamliggörs de till tystnad. I de svåraste stunderna går all energi åt till att överleva och klara av vardagen, en dag i taget.

I Storbritannien var det länge den ensamstående mamman, hennes barn och frånvarande pappor som utmålades som "den farliga underklassen", i dagens Sverige är det invandrarna och deras barn som fått inta samma plats i den offentliga debatten. Denna typ av "andrefiering", menar Lister (2020), bekräftar "vår" identitet och legitimerar våra privilegier samtidigt som de förnekar "dem" deras komplexa mänsklighet och subjektivitet. Det gör det enklare att rättfärdiga fattigdom och ojämlikhet genom att skylla på "den andre" för sitt eget och även samhällets problem. De människor som Lister mött i olika deltagande projekt har varit motiverade av en vilja att utmana de förenklade verklighetsbeskrivningar som ligger till grund för de teorier som har haft ett så starkt inflytande på hur välfärdsstaten kommit att organiseras och utarmas.

I den forskning som har intresserat sig för kvinnoleda och multi-etniska organisationer, som liksom SPAN växt fram genom gräsrotsorganisering, framhävs ofta hur centralt det varit att få definiera förståelsen för den egna verkligheten (Burns, 2000; Barke m.fl., 2024; Naples, 1998). Patricia Hill Collins (1990), som ofta citeras hur

viktiga dessa rörelser varit för hennes teoretiska förståelse för maktrelationer, har påvisat hur de kvinnor som var aktiva i dessa grupper tidigt ifrågasatte trovärdigheten och intentionen hos makthavare som beskrev dem i stereotypa och negativa termer. Liksom de teoretiker som lyfter behovet av en balans i förhållandet mellan produktion och social reproduktion (se t.ex. Fraser, 2017), underströk de att det också finns ett värde i det arbete som görs utanför arbetsmarknaden, genom omsorg för barn och andra, i hemmet och i lokalsamhället. Den grundläggande utgångspunkten handlade om att barn och föräldrar behöver en bastrygghet och möjligheter att bygga sociala relationer vilket inte enbart kan tillgodoses av förvärvsarbete och pengar. I en studie om SPAN beskriver Diane Burns (2000) arbetsmetoder där pågående kritiska reflektioner var centrala och där fluida relationer mellan gemenskap, individ, familj och arbete utvecklades.

Denna form av social och politisk organisering kan beskrivas som ett uttryck för motstånd mot skamliggörande samhällsprocesser och normer. Enligt Thomas Scheff (1990) har alla människor ett behov av att tillhöra en gemenskap och att utveckla sociala band genom positiva relationer till andra människor. Det är också en av anledningarna till att de metoder som förespråkas genom nypaternalismen ger upphov till lidande och nöd enligt dess kritiker (Fineman & Grear 2013). Det handlar alltså inte bara om det materiella umbärande som kan bli effekten av en sanktion utan också om hur det påverkar sociala band negativt. Frost och Hogget (2008) har beskrivit hur följden av hot och negativt bemötande ger upphov till "relationella sår" som genomkorsar samhällskroppen. Något som Yasmin ger uttryck för när hon beskriver hur hon kände efter möten med myndighetspersoner som hon upplevde som respektlösa:

Jag var väldigt ledsen och upprörd ... Det var inte bara bostadssituationen ... Jag började tänka illa om Sverige – om hur jag behandlades av dom här personerna. Det fick mig att känna mig arg och tycka illa om Sverige.

Hon fortsätter och säger:

För att mina barn ska ha det bra, måste min situation också vara bra. När vi alla mår bra kan vi också ha en bra relation. Men om jag inte mår bra kommer mina barn att må dåligt. Om barn och föräldrar inte mår bra är det inte heller bra för samhället ... på lång sikt ... allt hänger ihop ... hur vi mår och samhället som helhet.

Just bristen på förståelse eller hänsyn till det relationella står också i centrum för den moralfilosofiska kritik som lyfts fram gentemot de teorier som ligger till grund för aktiveringspolitiken. Catriona McKenzie (2014) menar till exempel att självständighet, eller autonomi, inte bör ses som detsamma som oberoende eftersom det är något

som kan främjas genom positiva och konstruktiva sociala relationer. Förtryckande och ojämlika maktrelationer, som de som upprätthålls genom krav och bestraffningar, kan i stället för att främja självständighet komma att skapa ytterligare hinder. Utmaningen ligger därför snarare i att främja de relationer och resurser som kan hjälpa till att bygga en individs förmågor och aktörskap.

Om viljan att veta (eller inte)

När jag under senare år läst Ruth Listers (2020) arbete kan jag tydligt se hur SPAN:s erfarenhetsbaserade teoretisering och ställningstaganden finns reflekterade i hennes konceptualisering av fattigdom och medborgskap. Hennes fokus på aktörskap uppmuntrar till en mer dynamisk analys inriktad på processer och inte bara effekter. I stället för att reproducera standardberättelser om utanförskap, hjälplöshet och hopplöshet, uppmanar hon till motberättelser om individualitet, aktörskap, värdighet och medmänsklighet. Genom att lyssna på vad människor berättar kan vi få en djupare förståelse för fattigdomens dynamik, både dess materiella och relationella aspekter, och hitta strategier för att motverka nedbrytande processer. Förutom en omfördelning av resurser, menar hon att kampen för social rättvisa också handlar om erkännande och respekt.

”Bryr de sig inte?” frågade kvinnan som ringde och ville prata om miljöerna på hotellboenden som betalas av socialtjänsten i Stockholmsregionen. Jag har också ofta känt mig uppgiven, kanske till och med lite tjatig, när jag försöker beskriva de miljöer som hon berättade för mig om. Jag behöver inte övertygas, jag har sett dessa platser, men jag har fortfarande inte hittat ett svar på hennes fråga. Jag får ofta höra att ”bostadsförsörjning inte är socialtjänstens ansvar”. Samtidigt som de enligt socialtjänstlagen har ett ansvar att se till att den enskilde ”tillförsäkras en skälig levnadsnivå” och att biståndet som ges ska ”utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv”. De idéer som ligger till grund för hur biståndet utformas blir avgörande för vilka metoder som används och även för hur relationer påverkas. Förväntas individen uppnå självständighet på egen hand, eller genom relationer av stöd och omsorg som är främjande? Ska det ske genom hot och bestraffningar eller genom erkännande och respekt? Vad blir konsekvenserna för de som berörs?

När vi söker svar på dessa frågor måste även motberättelserna få höras. År 2013 lanserade över 70 civilsamhällesaktörer i Storbritannien kampanjen *Who Benefits?* En titel som är en ordlek med dubbel betydelse – ordet *benefit* betyder både bidrag och att gynnas. Personer med egna erfarenheter av att någon gång under sitt liv ha fått stöd genom välfärdssystemen uppmuntrades att dela sina berättelser. Jag, liksom många av mina kollegor, delade hur vi under olika perioder av våra liv klarat oss

genom försörjningsstöd, med hjälp av bostadsbidrag, sjukpenning eller arbetslöshetsunderstöd. Men frågan om vem som gynnas är en större moralisk fråga – vem gynnas egentligen när människor i behov av stöd utmålas som passiva och beroende, ovilliga eller oförmögna att bli självständiga utan den nypaternalistiska socialpolitiken? Genom att dela våra egna berättelser ville vi synliggöra aktörskap, värdighet och medmänsklighet. Att de flesta människors livsberättelser är mångfacetterade, vi är alla sårbara, en del mer än andra. Ibland behöver vi stöd för att kunna gå vidare. Ibland behöver vi stöd för att överleva.

Vad innebär det då i praktiken att, som Lister hävdar, ha ett etiskt ansvar i relation till de människor som är personligt berörda av fattigdom? Enligt Beth Humphries (2016, s. 113) handlar etisk forskning i socialt arbete inte enbart om hur forskningen utförs, utan också om att belysa ”de förhållanden som leder till eller hindrar individers och grupperns självförverkligande, inklusive effekterna av socialpolitiska interventioner”. Det kan också handla om att påvisa hur grundläggande idéer och olika förståelser för människans natur kan påverka praktiken på sätt som paradoxalt nog står i motsats till andra grundläggande principer, till exempel mänsklig värdighet. Att ta ställning när vi genom vår forskning ser att människor far illa. Att träda in i behovstolkningens politiska rum där debatten om vad sociala problem är och hur de ska lösas förs. Påpeka att för att kunna läka de ”relationella sår” som uppstår av kränkande socialpolitiska interventioner måste det finnas en vilja att veta hur människor påverkas ekonomiskt, socialt och psykologiskt. Om inte viljan att veta finns blir det svårt att ens försöka att förstå vad fattigdom gör med människor.

Referenser

- Ailina, M. (2020) White ignorance, race and feminist politics in Sweden. *Ethnic and Racial Studies*, 43(16): 249–267.
- Barke, J., Cohen, S., Cole, T., Henry, L., Hutchen, J., Latinwo-Olajide, V., McLellan, J., Pridgeon, E. & Whitmore, B. (2024) A history of survival: preserving and working with an archive of single parent activism. *Women's History Review*, 33(1): 117–130.
- Benjamin, O. (2020) Shame and ("managed") resentment: emotion and entitlement among Israeli mothers living in poverty. *British Journal of Sociology*, 71(10): 785–799.
- Bergmark, Å. (1996) Arbetslinjen och socialbidrag. *Bidrag genom arbete: en antologi: betänkande av Storstadskommittén* (s. 119–134). Stockholm. SOU 1996:151.
- Burns, D. (2000) Practices of citizenship: inter-linking community, work and family in a national single parent organisation. *Community, Work & Family*, 3(3): 261–277.
- Clarke, J. (2005) New Labour's citizens: activated, empowered, responsabilized, abandoned? *Critical Social Policy*, 25(4): 447–463.
- Cohen, S., Herbert, A., Evans, N. & Samzelius, T. (2017) From poverty to life chances: framing co-produced research in the productive margins programme. I: A. Ersoy (red.) *The impact of co-production: from community engagement to social justice*. Bristol: Policy Press.
- Collins, P.H. (1990) *Black feminist thought: knowledge, consciousness and empowerment*. Boston: Unwin Hyman.
- Dahlstedt, M. (2008) *Aktiveringens politik: demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Stockholm: Liber.
- del Tufo, S. & Gaster, L. (2002) *The commission on poverty, participation and power: an evaluation*. Joseph Rowntree Foundation.
- Dewar, L. (2013) *Is the work programme working for single parents? An analysis of the experience of single parents moving onto the work programme*. Bristol: Single Parent Action Network.
- Dobrowolsky, A. (2010) Ruth Lister: citizenship in theory and in practice. *Women's Studies Quarterly*, 38 (1&2): 295–301.
- Edblom, K. & Mohlin, L. (2018) Så vill partierna stoppa att barn blir hemlösa. *Aftonbladet*. [<https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/0E6oxA/sa-villpartierna-stoppa-att-barn-blir-hemlosa> Hämtat 2020-12-19].
- Fineman, M. & Grear, A. (2013). *Vulnerability: Reflections on a New Ethical Foundation for Law and Politics*. London: Routledge.
- Fraser, N. (2017) Crisis of care? On the social-reproductive contradictions of contemporary capitalism. I: T. Bhattacharya & L. Vogel (red.) *Social reproduction theory: remapping class, recentring oppression* (s. 21–36). London: Pluto Press.
- Frost, L. & Hoggett, P. (2008) Human agency and social suffering. *Critical Social Policy*, 28(4): 438–460.
- Försäkringskassan (2023) *Barnhushållens ekonomi: resultatindikatorer för den ekonomiska familjepolitiken*. Stockholm: Försäkringskassan.
- Giullari, S. (2007) *Participatory one parent proofing*. Bristol: Single Parent Action Network.
- Haux, T., Salmon, D., Taylor, L.E., Deave, T., Cohen, S., Dewar, L. & Samzelius, T. (2012) *A longitudinal qualitative study of the journeys of single parents on job seekers allowance. Project Report*. Bristol: Single Parent Action Network/University of the West of England.
- House of Commons Work and Pensions Committee (2012) *The Work Programme: experience of different user groups*. Written evidence. London: Authority of the House of Commons.

- Humphries, B. (2016) Taking sides: social work research as a moral and political activity. I: R. Lovelock, K. Lyons & J. Powell (red.) *Reflecting on social work: discipline and profession*. London och New York: Routledge.
- Kiros, J. (2015. 13 juli) Skarp blick: de ensamma mammorna skrivs in i centrum. *Dagens Nyheter*. [<https://www.dn.se/arkiv/kultur/skarp-blick-de-ensamma-mammorna-skrivs-in-i-centrum/>]
- Krumer-Nevo, M. (2005) Listening to "life knowledge": a new research direction in poverty studies. *International Journal of Social Welfare*, 14(2): 99–106.
- Krumer-Nevo, M. (2020) *Radical hope: poverty-aware practice for social work*. Bristol: Policy Press.
- Lister, R. (1998) From equality to social inclusion: New Labour and the welfare state. *Critical Social Policy*, 18(55): 215–225.
- Lister, R. (2004) *Poverty*. Cambridge: Polity Press.
- Lister, R. (2013) Power, not pity: poverty and human rights. *Ethics and Social Welfare*, 7(2): 109–123.
- Lister, R. (2015) To count for nothing: poverty beyond the statistics. *Journal of the British Academy*, 139–165.
- Lister, R. (2020) *Poverty*. (2 uppl.). Cambridge: Polity Press.
- Ljungberg, A.M. (2015) *I fallinjen: en essä om prekär feminism*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Mead, L. (1997) *New paternalism: supervisory approaches to poverty*. New York: Brookings Institution.
- McKenzie, C. (2014) The importance of relational autonomy and capabilities for an ethics of vulnerability. I: C. McKenzie, W. Rogers & S. Dodds (red.). *Vulnerability: new essays in ethics and feminist philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Murray, C. (1984) *Losing ground: American social policy, 1950–1980*. New York: Basic Books.
- Naples, N. (1998) *Grassroots warriors: activist mothering, community work, and the war on poverty*. London och New York: Routledge.
- Nord, T. & Bengtsson, M. (2022) Reformereringen av Arbetsförmedlingen: det nya arbetsmarknadspolitiska experimentet i marknadstänkandets tidevarv. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 28: 1–18.
- Nowicki, M., Bricknell, K. & Harris, E. (2019) The hotelisation of the housing crisis: experiences of family homelessness in Dublin hotels. *The Royal Geographic Society*, 185(3): 313–324.
- Pan, E., Kirresmäki, J. & Törngren, K. (2023) *Narkotika, vapen och sexhandel: här har hotellen tagits över av kriminella*. SVT Nyheter. [<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/stockholm/hotellen-dar-brottsligheten-flodar>].
- Pattaro, S., Bailey, N. & Williams, E. (2022) The impacts of benefit sanctions: a scoping review of the quantitative research evidence. *Journal of Social Policy*, 51(3), 611–653.
- Pettersson, C. (2023a) Bodde bland kriminella med skyhög hyra "sonen kom hem med vitt pulver". *Hem & Hyra* [<https://www.hemhyra.se/nyheter/bodde-bland-kriminella-med-skyhog-hyra-sonen-kom-hem-med-vitt-pulver/>].
- Pettersson, C. (2023b) Efter massvräkningarna: skandalvärd hyr ut via nytt bolag – Utkastade Robin: "det är riktigt dåligt". *Hem & Hyra*. [<https://www.hemhyra.se/reportage/efter-massvrakningarna-skandalvard-hyr-ut-via-nytt-bolag-utkastade-robin-det-ar-riktigt-daligt/>].
- Salonen, T. (2019) *Välfärd inte för alla*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Samzelius, T. (2017) *En plats att kalla hemma: barnfamiljer i bostadskrisens skugga*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Samzelius, T. (2020) *A vicious circle of silent exclusion: family homelessness and poverty in Sweden from a single-mother perspective*. Doktorsavhandling, Malmö universitet.
- Samzelius, T. (2022) Bostadens emancipatoriska roll: den svenska bostadspolitikens blinda fläck? I: B. Bengtsson, M. Holdo & E. Holmqvist (red.) *Allas rätt till bostad: marknadens begränsningar och*

- samhällets ansvar*. Göteborg: Daidalos.
- Scheff, T.J. (1990) *Microsociology: discourse, emotions and social structure*. Chicago: Chicago University Press.
- Starrin, B. (2018) Är det skamligt att vara fattig? I: H. Swärd (red.) *Bedöma och åtgärda fattigdom: om välfärdens skiljelinjer och samhällets yttersta skyddsnät*. Lund: Studentlitteratur.
- Sunesson, S., Blomberg, S., Edebalk, P., Harrysson, L., Magnusson, J., Meeuwisse, A., Petersson, J., & Salonen, T. (1998). The flight from universalism. *European Journal of Social Work*, 1(1), pp. 19-29
- Wacquant, L. (2004) *Fattigdomens fångelser*. Eslöv: Symposion.
- Wacquant, L. (2009) *Punishing the poor: the neoliberal government of social insecurity*. Duke University Press.
- Watts, B., Fitzpatrick, S., Bramley, G. & Watkins, D. (2014) *Welfare, sanctions, and conditionality in the UK*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Wright, S. (2016) Conceptualising the active welfare subject: welfare reform in discourse, policy and lived experience. *Policy & Politics*, 44(2): 235–252.